

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.162.3

Скоплев А. О.

Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»

ДІЄСЛОВО ЧИ ІМЕННИК? (З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОГО СТАТУСУ ЧЕСЬКОГО ДІЄСЛІВНОГО ІМЕННИКА)

Стаття присвячена розгляду та систематизації трактувань мовного статусу чеського дієслівного іменника – гібридного утворення дієслівно-іменникового типу. Проаналізовано еволюцію поглядів, доводів, підходів щодо проблеми в наукових працях богемістів ХІХ – ХХІ ст. Установлено, що в сучасному чеському мовознавстві склалися дві протилежні концепції мовного статусу дієслівного іменника, сформульовані відповідно в руслі традиційної та генеративної граматики. Прихильники першої, підходячи до проблеми з позицій морфології, відносять його до лексико-граматичного класу іменників. Прихильники другої, перенісши проблему в площину синтаксису, ототожнюють дієслівний іменник із дієсловом.

Ключові слова: дієслівний іменник, гібридні частини мови, неособові форми дієслова, генеративна граматика, номіналізація.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У чеській мові термін «дієслівний іменник» (далі – ДІ; чеськ. *podstatné jméno slovesné*) позначає акціональне віддієслівне утворення з формантом *-ní/-tí*, яке, з одного боку, має флективні ознаки іменника й виражає категорії роду, числа, відмінка, а з другого – регулярно походячи від основ дієслів, наслідуює категорії виду і зворотності [17, с. 268; 30, с. 135–141; 37, с. 1404–1406]. Див.: *DOTÝKAt se* (недоконаний вид: *торкатися, зачіпати*) – *DOTKNOUť se* (доконаний вид: *торкнулися, зачепити*) → *DOTÝKÁní se* – *DOTKNUťí se* (*торкання, зачіпання*); аналогічно *rozcházení se* – *rozejítí se* (*розходження*), *vyorávání* – *vyorání* (*викопування*). ДІ значно відрізняється від спільнокореневих синонімічних іменників дії (далі – ІД; чеськ. *jména dějová*) типу *dotyk* (*дотик*), *rozchod* (*розходження, розставання*), *vyorávka* (*викопання*), нездатних передавати дієслівні категорії [20].

Гібридність граматичної природи дієслівного іменника, що суміщає ознаки діаметрально протилежних частин мови, робить його надзвичайно цікавим і водночас дуже проблемним об'єктом лінгвістичного дослідження. Всебічне вивчення

ДІ протягом понад двохсот років мовознавцями різних напрямів, зокрема Я. Гебауером, Ф. Бартошем, М. Єлінеком, Г. Кржижковою, П. Карліком, В. Дворжак (Прохазковою), не привело до формування цілісної, вичерпної концепції. Не припиняється дискусія щодо його частиномовного статусу, вирішуючись на користь то іменника [11; 20; 27; 28], то дієслова [5; 22; 38], то окремого гібридного розряду слів [32], причому з безліччю окремих, «проміжних» авторських трактувань, з різними підходами до проблеми, випрацюваними в руслі тієї чи іншої лінгвістичної теорії, а також з полярною інтерпретацією тих самих доводів.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути еволюцію поглядів на частиномовний статус дієслівного іменника і систематизувати відповідні трактування в чеському мовознавстві ХІХ – ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. У класичному чеському мовознавстві досить тривалий час – аж до кінця ХХ ст. – панувала традиція включати акціональні субстантиви на *-ní/-tí* в парадигму дієслова. Така практика відбита в більшості посібників із чеської мови ХІХ – ХХ ст. (у граматиках Я. Томічека [36], Я. Гебауера [15], Ф. Бартоша [6], Ф. Ченського [8], Ф. Травнічека [37], Б. Гавра-

нека – А. Єдлічки [17]; у трьохтомній академічній граматиці 1980-х рр. [30]) і підтримується в працях Г. Балажа [5]. Розгляд ДІ в орбіті дієслівного слова, а саме в колі неособових форм – інфінітива, дієприкметника та дієприслівника, мотивується високою регулярністю і системністю утворення субстантивів, наближеного тим самим до словозміни, а також здатністю передавати вид першооснови та можливість виступати у зворотній формі. Однак пов'язано це з низкою серйозних суперечностей як практичного, так і теоретичного плану.

У зазначених граматиках [30; 36; 37] ДІ подаються двічі: по-перше, у розділі «Іменник» як іменники певного типу відмінювання (тип *znamen-í*); по-друге, під час опису дієслова – як одиниці, які складають частину його парадигми. Серед дієслівних форм вони займають максимально периферійну позицію, інколи удостоюються короткої інформації в примітках [8, с. 151–152] або взагалі пропускаються в ілюстрованих зразках відмінювання [15, с. 161]. Крім того, по-різному трактується граматична природа ДІ. Так, якщо для Г. Балажа це в прямому сенсі словозмінні форми, тобто деривати, які не є самостійними лексемами [5, с. 21], то за Ф. Травнічком, це «справжні іменники у формальному, синтаксичному і функціональному відношенні <...> з деякими ознаками <...> дієслова» (переклад цитати наш – А. С.) [37, с. 1403–1404]. Автори академічної граматики загалом відводять місце ДІ не в підсистемі неособових дієслівних форм, а в ще більш віддаленій від «фінітного ядра» підсистемі *словотвірно транспонованих* форм, кваліфікуючи їх, за М. Докулілом, як словотвірні деривати (!), похідні від дієслів шляхом *транспозиції* (див. нижче) [30, с. 130–131, 135].

Від середини ХХ ст. ця внутрішньо суперечлива концепція активно критикувалася такими дослідниками, як: М. Докуліл [10; 11], М. Єлінек [20], Г. Кржижкова [27; 28], Ф. Копечний [26]. Практику граматистів вони визначають просто як умовність – данину усталеній у граматиці традиції, яка не відповідає реальним мовним фактам [11, с. 16]. Ідеться тут, як пише М. Докуліл, «<...> про категорію словотвірну, наближену до словозміни тільки завдяки своїй практично необмеженій продуктивності <...>; що ж до частиномовної належності, то дієслівний іменник повною мірою являє собою іменник» (переклад цитати наш – А. С.) [11, с. 16]. Серед форм дієслова, як додає М. Єлінек, він наводиться суто «із практичних міркувань»: ДІ утворюється вкрай регулярно, і спосіб його утворення зумовлений належністю

твірного дієслова до певного дієслівного класу / зразка відмінювання [20, с. 570]. Пор., наприклад, узгодженість формальної структури субстантива і пасивного дієприкметника: *nést* (*нессти*) → *nesen* / *nesení* (*несений* / *несення*); *dotáhnout* (*дотягнути, підтягнути*) → *dotážen* / *dotážení* (*дотягнутий, підтягнений* / *дотягнення, підтягнення*); *ohřát*, *ohřeji* (*нагріти, нагрію*) → *ohřát* / *ohřátí* (*нагрітий* / *нагрів*).

Керуються дослідники очевидними субстантивними ознаками ДІ, які об'єднують його з ІД та з типовими іменниками:

1) вираження значення середнього роду, розрізнення числа і відмінка: *ohřátí* / *ohřátím* / *ohřátích* (*нагрів* / *нагрівом* / *нагрівах*), аналог. *hrdinství* / *hrdinstvím* / *hrdinstvích* (*подвиг* / *подвигом* / *подвигах*);

2) керування залежним словом зі значенням прямого об'єкта (у разі мотивації перехідним дієсловом) у формі Р. в., а не Зн. в.: *tisknout knihu* (*друкувати книгу*) → *tiskněni knihy* (*друкування книги*), аналог. *dělit práci* (*розподіляти працю*) → *dělba práce* (*розподіл праці*);

3) неможливість визначатися, на відміну від дієслова, якісними прислівниками на *-e(ě)/-o*: *rychle dodat energii* (*швидко додати сил, бадьорості*) → *rychlé (-á) dodání* / *dodávka energie* (*швидко додання сил, бадьорості*);

4) наявність вторинних, конкретно-предметних значень: *potvrzení* (*підтвердження, ствердження чого-н.*; *розписка, квитанція*); *škrábnutí* (*шкрябання чого-н.*; *подряпина*);

5) позначення, на відміну від дієслова, дій «опредметнених» – відсторонених від суб'єкта, мислимих як окремі, самостійні субстанції, напр.: *návrat* / *navrácení otce* (*повернення батька* – неясний виконавець дії, тобто *Батько повернувся* чи *Батька повернули*) [10, с. 267–268; 20, с. 562–571; 27, с. 201–202; 28, с. 81–84].

Причому дослідники спростовують усі відомі доводи опонентів, що фактично приводить до стирання розбіжностей між ДІ й ІД.

Так, регулярність утворення є для Ф. Копечного достатньо слабким аргументом на користь включення ДІ в систему дієслівних форм, з огляду на наявність у чеській мові інших «парадигматично» похідних категорій слів, наприклад, якісних прислівників на *-e(ě)/-o* (*dokonalý* (*досконалий, повний*) → *dokonale* (*досконало, повністю*)) або іменників на *-ost* (*určitý* (*точний, визначений*) → *určitost* (*визначеність, точність*)). Проте такі слова не прийнято кваліфікувати як словоформи одиниць, які їх мотивують [26, с. 132]. Акцентується також увага на тому, що регуляр-

ність утворення субстантивів на *-ní/-tí* має все ж неабсолютний характер. Не утворюються вони від дієслів модальних, дієслів-зв'язок, маркованих багатократних дієслів типу *chodívat* (часто, не раз ходити), а також дієслів зі значеннями «належати до чого-н.», «говорити», «відбутися, статися» тощо [20, с. 576; 27, с. 197; 30, с. 140]. Творення ДІ / ІД дослідники підводять під поняття *транспозиції* – особливого виду деривації, сутність якої, за М. Докулілом, полягає в утворенні нової мовної одиниці, ідентичної за лексичним змістом твірній, але із граматичними ознаками іншої частини мови [10, с. 259–260].

Бездоказовим, на переконання Ф. Копечного, Г. Кржижкової, М. Докуліла, є і факт вираження дієслівним іменником виду – категорії, як стверджується, «найменш граматичної» [27, с. 203], семантика якої, зосереджуючись в афіксах основи дієслова, тісно пов'язана з його понятійним змістом [20, с. 564; 30, с. 136]. Через це, окрім субстантивів на *-ní/-tí*, як вважають автори, вид разом із дієслівною основою можуть наслідувати також інші віддієслівні деривати, зокрема іменники діяча на *-tel* і певною мірою навіть ІД, пор.: *obnovovat* (оновлювати) – *obnovit* (оновити) → *obnovování* – *obnovení* (оновлення) / *obnovovatel* – *obnovitel* (оновлювач) [26, с. 132]; *stavba* (будова) – *přestavba* (перебудова), *běh* (біг) – *rozběh* (розбіг) [10, с. 268; 20, с. 565]. Водночас Г. Кржижкова говорить про своєрідність видових значень у ДІ, вважаючи, що пари типу *obnovování* – *obnovení* передають не видове, а конкретніше лексичне протиставлення одиничності – багатократності дії [28, с. 143].

Що ж до зворотності, то ця властивість чеського дієслівного іменника завжди визнавалася факультативною і периферійною [15, с. 402; 17, с. 268; 39, с. 216]. Зазвичай збереження зворотних клітик при ДІ спостерігається лише тоді, коли їх відсутність може спричинити неясність або двозначність, напр. *učení se spisovnému jazyku* (вивчення мови, тобто Хтось вивчає мову) – *učení jazyku (někoho jiného)* (навчання мови, тобто Хтось навчає кого-н. мови) [17, с. 268; 37, с. 1405–1406].

Зрештою, концепція, що закріплює за ДІ граматичний статус іменника, набула широкого визнання (див. праці В. Шмілауера [35], М. Комарека [25], Б. Беднаржикової [7]), і в традиційному чеському мовознавстві ХХІ ст., відповідно до новітніх посібників з мови [9; 31; 34], вона є еталонною.

Серед богемістів, погляди яких відрізняються від двох розглянутих концепцій, необхідно виді-

лити насамперед Я. Попелу, який відводить дієслівному іменнику статус окремої частини мови «гібридного типу» [32, с. 136]. Певною мірою своєрідними є і погляди Ф. Копечного, який припускає тлумачення таких субстантивів як вербоїдів лише в контекстах, де вони конкурують з інфінітивом, на зразок *Vázání ječmene rukama je věc nepřijemná* = *Vázat ječmen rukama je nepřijemné* (Зв'язування ячменя руками – річ неприємна). Такі акціональні форми він називає не інакше як *відмінюваним інфінітивом* [26, с. 133–134].

Альтернативу розглянутим розвідкам, які проводяться в руслі морфології / словотворення, являє собою інтерпретація співвідношення «дієслово – ДІ – ІД» у *генеративній граматиці* 2000-х рр., яка вирішує проблему в площині синтаксису. Ця порівняно молода наука, що виникла в середині ХХ ст. під впливом ідей американського лінгвіста Н. Хомського, вивчає, як відомо, природжену здатність людини засвоювати мову – так звану *мовну компетенцію*, яка моделюється як певна система правил (обчислювальна система мовного апарату людини), що дозволяє породжувати безліч граматично правильних речень [1; 2, с. 255–258; 3, с. 1–25; 4, с. 9–59].

Як свідчать праці П. Карліка [22; 23; 24], Л. Веселовської [38], В. Дворжак (Прохазкової) [12; 13; 14; 33], Д. Грона [18], дослідження дієслівного іменника (як і інших іменників дії) у генеративній граматиці є більш ніж специфічним. По-перше, об'єктом аналізу постають не самі субстантиви, а одиниці більш високого структурного рівня – побудовані на їхній основі іменникові фрази, синонімічні реченню, напр.: *zakašláni otce* (батькове кашляння, що почалося), *otcovo věnování laptopu matce* (батькове дарування ноутбука матері) [33, с. 45, 65]. По-друге, співвідношення дієслівних / іменникових ознак у ДІ (ІД) розкривається під час вивчення механізмів породження (деривації) таких іменникових конструкцій, зокрема особливостей вираження в їхніх межах дієслівних *аргументів* (актантів), як-от *агенса* (далі – Аг.; виконавець дії), *пацієнс* (далі – Пац.; елемент, який зазнає певної дії) тощо [1, с. 46–47; 3, с. 56–61]. Пор.: *Petr*_{Аг.} / Н. в. *pozval Pavla*_{Пац.} / Зн. в. *do svého pokoje* (Петр запросив Павла до своєї кімнати) – *Petrovo*_{Аг.} / присвійн. прикм. *pozvání Pavla*_{Пац.} / Р. в. *do svého pokoje* [22, с. 19]. По-третє, висновки про мовний статус субстантивів формулюються в системі понять генеративістики, яка працює з лексичними категоріями, що утворюють у структурі синтаксичних конструкцій *вершини* (тобто з іменником – N⁰, дієсловом – V⁰, прикметни-

ком – A⁰, прийменником – P⁰), та їх *групами*, тобто *проекціями вершин* (NP, VP, AP, PP) [1, с. 35–37; 3, с. 27–44].

Відправною точкою розвідок науковців, які аналізують іменникові конструкції в руслі різних напрямів генеративної граматики, стало повернення до практики розмежування ДІ і ІД, відмінності між якими в працях М. Докуліла, М. Єлінека, Г. Кржижкової виявилися фактично стертими. Дієслівний характер ДІ нині підкріплюється значно ширшим переліком доказів, деякі з яких суперечать положенням традиційної граматики (назвемо основні):

- а) регулярність і системність утворення;
- б) збереження зворотних клітик: *koupaní se* (купання), але **koupel se*;
- в) наслідування виду і відповідна дистрибуція видових форм у чутливих до виду контекстах: **při / po opravení – *po / při opravování*, але *při / po opravě* (під час / після ремонту, лагодження);
- г) позначення «незлічуваних» дій і, як наслідок, неможливість вживання у формі множини: **dvě operování*, але *dvě operace* (дві операції);
- д) здатність уживатися в заперечній формі: *nehraní* (букв. неграння), *nečtení* (нечитання), але **nehra*, **nečetba*;
- е) формування конструкцій з агенсом у формі Ор. в., властивих пасивним дієприкметникам: *utěšování / *utěcha pacientů jejich doktorem* (заспокоювання пацієнтів їхнім лікарем) – *Pacient je utěšován doktorem* (Пацієнт, заспокоюваний лікарем);
- ж) здатність визначатися прикметниками, які вказують на тривалість позначуваної дії, її повторюваність, а також на зв'язок із логічним суб'єктом (агенсом): *časté malování*, але **častá malba* (часте малювання); *úmyslné zkoušení*, але **úmyslná zkouška* (зумисне / навмисне випробування) [13; 22, с. 20–21; 23, с. 115; 38].

Фрази з дієслівним іменником, крім цього, відзначаються системністю реалізації аргументів, у зв'язку із чим його синтаксичне функціонування в чеській мові регулюється чіткими правилами [22, с. 14], які корелюють у деяких випадках із такими самими в дієслова. Пор.:

а') дієслівні аргументи, окрім тих, які виражаються у формі Н. в. (Аг.) та Зн. в. (Пац.), зберігаються при ДІ без змін: *Petr důvěřuje Marii* (Петр довіряє Марії) – *důvěřování Petra Marii* але *důvěra Petra k Marii*;

б') пацієнс, який може бути реалізований постпозитивною формою Р. в. (GenP) або препозитивним присвійним прикметником (PossP),

і агенс, виражений тим же самим способом або формою Ор. в. (InstrP), задаються при ДІ у чіткому порядку із преференцією першого в GenP: *Zloděj_{Аг./Н.в.} oloupil stařenku_{Пац./Зн.в.}* (Злодій пограбував бабусю) – *oloupení stařenky_{Пац./GenP} zlodějem_{Аг./InstrP}* або *zlodějovo_{Аг./PossP} oloupení stařenky*, але **stařenčino_{Пац./PossP} oloupení zloděje_{Аг./GenP}*;

в') дієслова доконаного виду й умотивовані ними ДІ потребують експліцитного вираження пацієнса: *V neděli jsme lovili_{недок. вид} __ / *ulovili_{док. вид} __ v lese* (У неділю ми ловили / *уловили у лісі) – *Tátovi udělalo radost lovení __ / *ulovení __ v lese* (Татові дало радість ловлення / *уловлення в лісі);

г') незалежно від видового значення ДІ пацієнс не може залишитися невираженим за наявності агенса в InstrP: *rozdělování kořisti_{Пац./GenP} rybářem_{Аг./InstrP}* (розподілення вилову рибалкою), але **rozdělování __ rybářem*;

д') за аналогією до пасивних конструкцій вираження агенса в InstrP при ДІ зазвичай є факультативним: *Auto bylo ukradeno (zločincem_{Аг./InstrP})* (Автомашина була вкрадена злодієм) – *ukradení auta (zločincem)* (крадіжка автомашини злодієм) [22, с. 20–21; 33, с. 37–56; 38].

Виявлену відмінність між ДІ та ІД досить однаково інтерпретують Л. Веселовська та П. Карлік, концепції яких ґрунтуються на *лексикалістській* моделі граматики, яка передбачає наявність двох породжувальних модулів: *лексикона* (словника, де з наявного в ньому «мовного матеріалу» – морфем – можуть створюватися слова) і *синтаксису* (обчислювальної системи, яка конструє з одиниць лексикона синтаксичні структури (докладніше див. [3, с. 211–225; 21, с. 21–40] – А. С.). На думку авторів, дієслівні іменники як результат поєднання «номіналізуючої» морфемі [+N] (-ní/-tí) з дієслівною основою [+V], що має набір відповідних граматичних ознак та аргументну структуру, виникають у мові безпосередньо під час породження іменникових фраз, що забезпечує можливість реалізувати певні ознаки дієслівної основи (див. вище пп. б–д; а', в') у початковій фазі процесу породження (на рівні *глибинної структури, нумерації*). Деривація ж чеських ІД, навпаки, відбувається в лексиконі, що зазвичай супроводжується втратою дієслівних ознак основи, а тому в процес породження іменникових фраз такі формації вступають як «готові» одиниці – типові в категоріальному відношенні іменники [22; 38].

На цій підставі виникнення субстантивів на -ní/-tí П. Карлік ототожнює з дієслівною словозміною, вважаючи їх «ані повноцінними іменниками,

ані відмінюваними інфінітивами, а отже, дієсловами» (переклад цитати наш – А. С.) [22, с. 22]. Л. Веселовська, однак, підкреслює, що в плані гібридності чеський ДІ є менш «дієслівним», ніж, наприклад, англійський герундій, для якого закономірними є означуваність прислівником та дієслівне керування, пор.: *to paint the room quickly* (фарбувати кімнату швидко) – *by painting the room quickly* (фарбуючи кімнату швидко) [38].

Дискусійним є дослідження ДІ в розподіленій морфології (далі – РМ; англ. *Distributed Morphology*) – **нелексикалістській** теорії генеративізму, якою керуються П. Карлік у пізніх працях і В. Дворжак (Прокопів). Модель граматики в РМ передбачає один породжувальний модуль – *синтаксис*, який конструює за допомогою операцій поєднання і переміщення (*merge and move*) як фрази (речення), так і слова; лексикон містить інвентар граматичних ознак та акатегоріальні корені ($\sqrt{\quad}$). Останні набувають категоріального статусу (у нашому випадку – N або V) від функціональних вершин, з якими вони поєднуються під час деривації синтаксичних структур [3, с. 215–223; 21, с. 33–41; 29]. У нових версіях генеративної граматики можливість формувати групи поширюється, окрім залучення стандартних лексичних категорій V, N, A, P, на функціональні категорії – граматичні слова (сполучники, артиклі, вказівні займенники) або ознаки; напр. фінитна група IP, а також групи детермінатора DP, виду AspP, заперечення NegP [1, с. 38–40; 3, с. 44].

Чеський ДІ як складова частина фрази певною мірою асоціюється богемістами зі «змішаною категорією» (*mixed category*), тобто вважається продуктом деривації, за якої твірний корінь шляхом поєднання з вершинами [+V] набуває спочатку дієслівних рис, а згодом структура із цим коренем занурюється в іменниковий контекст, тобто поєднується з вершиною n^0 або, нарешті,

з D^0 [23, с. 108–109; 33, с. 1]. Спірним питанням є «величина» дієслівної ділянки структури і, зокрема, наявність у ній функціональної групи vP із вершиною v^0 , яка приписує Зн. в. *внутрішньому аргументу* (пацієнсу) і породжує *зовнішній аргумент* (агенс) [3, с. 102; 29, с. 217–219]. Див. у Схемі 1 приклади А. Маранца, що ілюструють наявність / відсутність vP в англ. фразі *John destroyed the city* (Джон зруйнував місто) і синонімічних фразах на базі герундія / віддієслівного іменника [29, с. 217–219].

Так, для П. Карліка переконливим доказом того, що структура фраз з ДІ не містить vP , слугує неможливість вираження пацієнса у Зн. в., а також закономірна відсутність агенса: у реченні *Petr napomíná* (Петр робить зауваження), на думку автора, аргумент неодмінно тлумачиться як агенс, оскільки він уведений у структуру безпосередньо v^0 , тоді як у фразі *Petrovo_{Ag.} / Пац. napomínání* аргумент, уведений на рівні nP або DP , може тлумачитися подвійно, а в сполученні типу *Petrovo auto* (автомобіль Петра) – узагалі як «посесор» (власник) [23, с. 112]. Факультативні елементи $InstrP_{Ag.}$, напр., *Petrovo_{Пац.} napomínání Pavlem_{Ag.}* (зауваження Павла Петру), П. Карлік за традицією визнає *ад'юнктами* (необов'язковими компонентами фрази, які не належать до аргументів [3, с. 40–42]), паралельно заперечуючи припущення про наявність «пасивного» різновиду v^0 в іменникових фразах, які виявляють помітну подібність щодо вираження агенса з конструкціями на базі пасивних дієприкметників (див. вище пп. е, д') [23, с. 110–111]. Проте науковець залишає поза увагою обґрунтування в РМ інших різновидів v^0 , характерних, наприклад, для дієслівних конструкцій неперехідного типу [16; 29].

Наявність у структурі фраз із ДІ вершини v^0 , але особливого типу, обґрунтовує В. Дворжак (Прохазкова), хоча й описує таку вершину непослідовно,

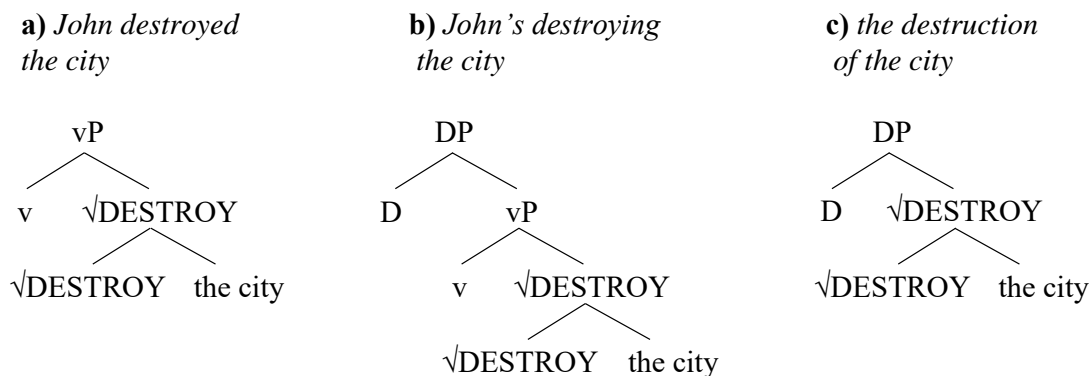

Схема 1. Приклади деривації дієслівних та іменникових конструкцій у розподіленій морфології (спрощений вигляд)

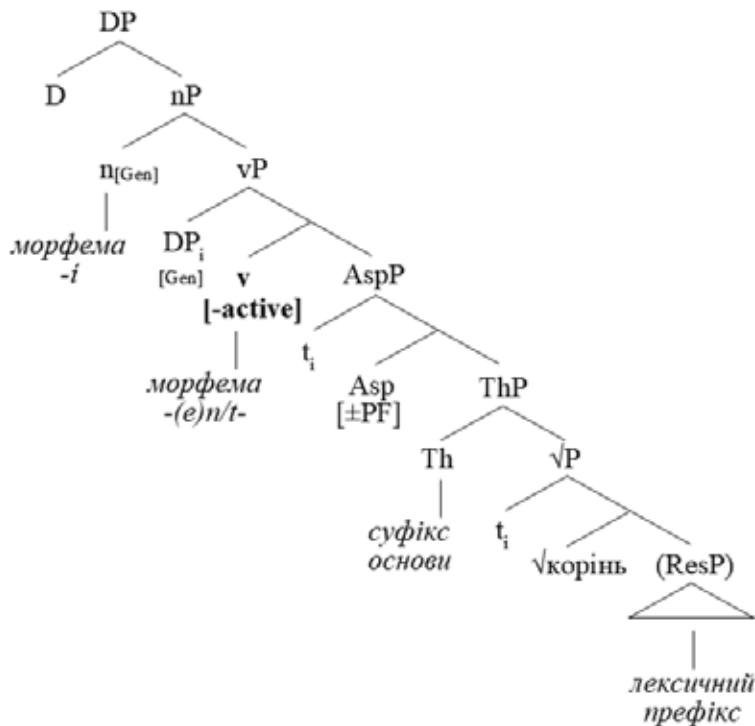

Схема 2. Приклад деривації іменникової фрази на базі чеського дієслівного іменника (спрощений вигляд)

ототожнюючи її зі становою вершиною Voice⁰. Якщо в ранніх працях v⁰ / Voice⁰ [+Agent] характеризується В. Дворжак (Прохазковою) як вершина, яка відповідає за породження агенса, експліцитне вираження якого певним чином зумовлено взаємодією з пацієнтом (див. вище пп. б', з') [33, с. 37–46], то в пізніших – автор говорить про «дефектність», «неактивність» вершини v⁰, її нездатність приписувати внутрішньому аргументу Зн. в., а отже, відповідно до *узагальнення Бурціо* [3, с. 94], породжувати зовнішній аргумент [12, с. 94; 14, с. 99–100]. Відзначаючи схожість між іменниковими і пасивними дієприкметниковими конструкціями в реалізації агенса, вершини v⁰ в їхній структурі В. Дворжак (Прохазкова) не ототожнює [14, с. 100–103]. Процес деривації фрази з ДІ вона зображує у вигляді відповідного «синтаксичного дерева» (див. Схему 2 (курсивом позначено словниковий матеріал, за допомогою якого озвучуються ті чи інші ознаки у позиції функціональних вершин) – А. С.).

Отже, структура чеської фрази з ДІ (перехідного типу), на думку В. Дворжак (Прохазкової), містить:

¹ Через непослідовність позначення автором деяких синтаксичних груп символ ThP (theme phrase) запозичено в П. Карліка. Додаткові семи процесності, які вводить ця група, В. Дворжак (Прохазкова) [12], посилаючись на дисертацію П. Яблонської [19], і П. Карлік [24, с. 238] трактують приблизно однаково: каузативність, інхоативність, семельфактивність тощо.

а) на рівні «лексичної», акатегоріальної ділянки:

– дієслівну групу VP (познач. √P, оскільки структура сама не має категоріального маркування), яка має внутрішній аргумент із тета-роллю пацієнса (познач. DP_i; t_i – його слід після переміщення);

– групу результуючого стану ResP у складі VP, яка додає семантику результуючої підподії [3, с. 271–278];

б) на рівні дієслівної ділянки:

– групу ThP, яка надає структурі дієслівного характеру й актуалізує різні додаткові семи процесності¹;

– групу виду AspP, вершина якої, за наявності ознаки [+перфектність], зумовлює переміщення внутрішнього аргументу (пацієнса) у позицію свого специфікатора (див. вище п. в');

– групу vP із вершиною v⁰ неактивного типу, яка являє собою фазу деривації, що зумовлює необхідність подальшого переміщення внутрішнього аргументу на межу фази (у позицію специфікатора vP);

в) на рівні іменникової ділянки:

– «номіналізуючу» групу nP, вершина якої приписує Р. в. внутрішньому аргументу в позиції специфікатора vP, тобто першому аргументу, яким вона с-командує;

– групу детермінатора DP, яка передбачає можливість визначення іменникової конструкції різними означальними словами – займенниками, прикметниками тощо, наприклад, у вищенаведеній фразі *Petrovo napomínání* (докладніше див.: [12; 14, с. 99–104; 33, с. 77–116]).

В. Дворжак (Прохазкова) робить висновок, що дієслівний іменник на *-ní/-tí* та дієслово мають значний спільний фрагмент синтаксичної структури, де задаються не тільки внутрішні аргументи, але і важливі граматичні параметри, які зумовлюють їх вираження [12, с. 89–90, 108]. Субстантиви, однак, подібно до пасивних дієприкметникових конструкцій, мають у своєму розпорядженні особливий, «дефектний» різновид v⁰. У термінах класичної граматики такий висновок, на наш погляд, приблизно прирівнюється до визнання таких “verb-like nouns” [12, с. 90] неособовими дієслівними формами, до того ж фінітні ознаки дієслова, тобто час, особа тощо, приписуються, відповідно до генеративної граматики, не в межах дієслівної групи VP або vP, а на рівні речення в межах фінітної групи IP [1, с. 38; 3, с. 38–39].

Дослідження фраз із ДІ в розподіленій морфології залишає все ж багато відкритих питань. Обидві полярні концепції субстантивів, як зауважує П. Карлік, тобто структур, що містять або не містять v^0 (vP), не можуть пояснити всіх особливостей їх синтаксичного функціонування [23, с. 115]. Найскладнішим є питання про механізми реалізації зовнішнього аргумента (агенса), факультативність якого якраз і надає підставу М. Докулілу, М. Єлінеку, Г. Кржижковій констатувати абстрагованість дії субстантивів на $-ni/-ti$ від носія і зараховувати їх до класу іменників. У генеративістиці ж часом обґрунтовується зворотне, починаючи від суперечливих свідчень В. Дворжак (Прохазкової) у ранніх працях (див. вище п. ж) [33, с. 82–87] і закінчуючи аргументацією Д. Грона [18]. Останній вважає, що зовнішній аргумент іменникової фрази на базі чеського ДІ є не ад'юнктом, а справжнім, синтаксично активним аргументом, який зазвичай не є експліцитно вираженим (має статус *порожньої категорії* – «великого PRO», тобто фонологічно пустого підмета інфінітивного звороту) [1, с. 42–43; 18, с. 112]. Спирається Д. Грон на такі факти:

a) зв'язування анафорові: у конструкції *neustálé PRO_i vychvalování sama sebe_i* (*безперервне розхвалювання самого себе*) анафор *sebe* зв'язаний певним прихованим антецедентом, який, відповідно до *принципу А* Теорії зв'язування [1, с. 47–49], має бути агенсом;

b) вживання в депіктивних конструкціях із прикметниками, які виражають додаткову предикативність: *Běhání té dívky nahé <...>* (*бігання цієї дівчини голою* – з матеріально вираженим агенсом) – *PRO běhání nahý robuřuje veřejnost* (*Бігання голим обурює громадськість*);

c) паралелізм до дієслівних конструкцій у плані керування: *Lékař mi_i doporučil PRO_{i/*k} pravidelně pít plzeňské pivo* (*Лікар порекомендував йому регулярно пити пльзенське пиво*) – *Lékař mi_i doporučil PRO_{i/*k} pravidelné pít plzeňského piva* [18, с. 112–118].

Що стосується іменникових фраз на базі ІД, то за ними в розподіленій морфології закріплюється статус конструкцій менш дієслівних: вершина n^0 цього разу поєднується зі структурою \sqrt{P} безпосередньо, тому «дієслівність» ІД задається суто лексично – акціональною семантикою кореня. Це, у свою чергу, зумовлює варіативність способів вираження пацієнса й інших аргументів (див. вище п. а') [13].

Висновки і пропозиції. Отже, у сучасній богемістиці склалися здебільшого дві протилежні концепції мовного статусу дієслівного іменника: традиційна, згідно з якою його відносять до іменників, і генеративістська, у межах якої він фактично ототожнюється з дієсловом. Через відмінні теоретико-методологічні підходи до проблеми обом концепціям властива однобічність, бо кожна наголошує на якомусь одному комплексі ознак. Науковці, які працюють у руслі традиційної граматики, спираються насамперед на флективні (морфологічні) ознаки ДІ, що мають субстантивний характер, тоді як дієслівні риси вважають своєрідним «пережитком» транспозиції, підкреслюють їх змістовне переосмислення, необов'язковість або, зрештою, недостатню показовість. Увага ж генеративістів націлена здебільшого на синтаксичне функціонування дієслівного іменника в межах фрази / речення, яке є багато в чому подібним до аналогічного в дієслів, тоді як флективні ознаки, суто «поверхові», враховуються остільки, оскільки вони зумовлюють особливості вираження в іменниковій фразі дієслівних аргументів.

Вважаємо проблему, що розглядається, досить широкою і не обмеженою всебічним описом мовних властивостей дієслівного іменника. Її вирішення нерозривно пов'язане з поняттям про саме дієслово, з питанням про межі дієслівної лексеми, а також з урахуванням аналогічних досліджень щодо інших віддієслівних гібридних утворень – дієприкметника, дієприслівника, герундія.

Список літератури:

1. Бейлин Дж. Краткая история генеративной грамматики. Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / под. ред. А. Кибрика, И. Кобозевой, И. Секериной. М.: Эдиториал УРСС, 2002. С. 13–57.
2. Кронгауз М. Семантика: учебн. для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений. М.: Академия, 2005. 352 с.
3. Митренина О., Романова Е., Слюсарь Н. Введение в генеративную грамматику. М.: URSS, 2012. 357 с.
4. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / под. ред. В. Звегинцева. Пер. с англ. М.: Изд-во Московского университета, 1972. 260 с.
5. Baláž G. Abstraktné deverbatíva v ruštině, slovenčine a češtině. Sovětská jazykověda. 1954. Roč. 4, č. 1. S. 12–21.

6. Bartoš F. Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské: Díl 2: Skladba. Brno: Tiskem a nákladem K. Winikera, 1880. 173 s.
7. Bednaříková B. Slovo a jeho konverze. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fak., 2009. 253 s.
8. Čenský F. Kurzgefasste praktische Grammatik der böhmischen Sprache für Deutsche. Prag: Kober, 1888. 302 s.
9. Čeština – řeč a jazyk / M. Čechová a kolektiv autorů. Praha: ISV nakladatelství, 2000. 407 s.
10. Dokulil M. K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. Slovo a slovesnost. 1982. Roč. 43, č. 4. S. 257–271.
11. Dokulil M. Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1962. 263 s.
12. Dvořák V. Case assignment, aspect, and (non-)expression of patients: A study of the internal structure of Czech verbal nouns. Noun Valency. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014. P. 89–112.
13. Dvořák V. Dějové substantivum. Nový encyklopedický slovník češtiny online. Brno, 2012–2018. URL: <https://www.czechency.org/slovník/DĚJOVÉ%20SUBSTANTIVUM> (дата звернення: 20.11.2018).
14. Dvořák V. Inherent Case and Locality Requirement: Evidence from Ditransitives and their Nominalizations. University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics. 2011. Vol. 17. Issue 1. P. 95–104.
15. Gebauer J. Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé. Praha: Česká grafická společnost “Unie“, 1904. 550 s.
16. Harley H. The Morphology of Nominalizations and the Syntax of vP. Oxford University Press, 2009. URL: <http://ling.auf.net/lingbuzz/000434/current.pdf> (дата звернення: 29.11.2018).
17. Havránek B., Jedlička A. Česká mluvnice. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981. 568 s.
18. Hron D. Arity Operations: Domain of application (A comparative study of Slavic Languages): thesis submitted for the degree “Doctor of Philosophy”. Tel Aviv, 2012. 257 p.
19. Jabłońska P. Radical Decomposition and Argument Structure: Ph. D. dissertation. Tromsø, 2007. 394 s.
20. Jelínek M. Jména dějová. Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Praha: Academia, 1967. S. 562–653.
21. Karlík P. Gramatika a lexikon češtiny. Brno: Masarykova univerzita, 2014. 118 s.
22. Karlík P. Ještě jednou k českým deverbálním substantivům. Čeština – univerzália a specifika 4. Praha: Lidové noviny, 2002. S. 13–23.
23. Karlík P. Mixed nominals in Czech. Czech in Generative Grammar. Muenchen: Lincom Europe, 2007. S. 105–117.
24. Karlík P. Několik drobných poznámek k dějovým jménům. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2007. Roč. 56, č. 55. S. 235–246.
25. Komárek M. K některým otázkám morfologické části gramatiky. Реферати од X заседание на Меѓународната комисија за изучување на граматичката структура на словенските литературни јазици. Скопје: Македонската академија на науките и уметностите, 1979. S. 31–36.
26. Kopečný F. Základy české skladby. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958. 335 s.
27. Křížková H. K problematice podstatných jmen slovesných v ruštině v porovnání s češtinou. Ruský jazyk. 1959. Roč. 9, č. 5. S. 195–203.
28. Křížková H. Substantiva s dějovým významem v ruštině a v češtině. Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české. III. O ruském slovese. Praha: Academia, 1968. S. 81–152.
29. Marantz A. No Escape from Syntax: Don't Try Morphological Analysis in the Privacy of Your Own Lexicon. University of Pennsylvania Working Papers of Linguistics. 1997. Vol. 4. Issue 2. P. 201–225.
30. Mluvnice češtiny (2): Tvarosloví / J. Petr a kol. Praha: Academia, 1986. 536 s.
31. Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví / V. Cvrček a kol. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015. 418 s.
32. Popela J. K slovním druhům v češtině. Slavica Pragensia IV. 1962. S. 129–137.
33. Procházková V. Argument structure of Czech event nominals: MA thesis. Tromsø, 2006. 134 s.
34. Příruční mluvnice češtiny / Ed. P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. 800 s.
35. Šmilauer V. Novočeské tvoření slov. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971. 217 s.
36. Tomíček J. Česká mluvnice: První (teoretický) díl. Praha: Nákladem Bedřicha Tempského, 1858. 231 s.
37. Trávníček F. Mluvnice spisovné češtiny: Část I–II. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951. 1497 s.
38. Veselovská L. K analýze českých deverbálních substantiv. Čeština – univerzália a specifika 3. Brno: Masarykova univerzita, 2001. S. 11–27.
39. Ziak V.P. Böhmische Sprachlehre für Deutsche. Brünn: Verlag von C. Winiker, 1846. 454 s.

ГЛАГОЛ ИЛИ ИМЯ? (ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВОГО СТАТУСА ЧЕШСКОГО ГЛАГОЛЬНОГО СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО)

Статья посвящена рассмотрению и систематизации трактовок языкового статуса чешского глагольного существительного – гибридного образования глагольно-именного типа. Проанализирована эволюция взглядов, доводов, подходов к проблеме в работах богемистов XIX – XXI вв. Установлено, что в современном чешском языкознании сложились две противоположные концепции языкового статуса глагольного существительного, сформулированные соответственно в русле традиционной и генеративной грамматик. Сторонники первой, подходя к проблеме с позиций морфологии, относят его к лексико-грамматическому классу имён существительных. Сторонники второй, перенеся проблему в плоскость синтаксиса, отождествляют глагольное существительное с глаголом.

Ключевые слова: глагольное существительное, гибридные части речи, неличные формы глагола, генеративная грамматика, номинализация.

A VERB OR A NOUN? (FROM THE HISTORY OF RESEARCHING THE LANGUAGE STATUS OF THE CZECH VERBAL NOUN)

The article considers and systematizes interpretations of the linguistic status of the Czech verbal noun as a hybrid formation of a verb-noun type. It is focused on analyzing the evolution of views, arguments and approaches to the problem in the works of Bohemists of the 19th – 21st centuries. The author specifies that in modern Czech linguistics two opposing concepts of the linguistic status of the verbal noun have been formed in the traditional and generative grammars, respectively. Proponents of the first concept consider the problem from the viewpoint of morphology and refer the Czech verbal noun to the lexicogrammatical class of nouns. Proponents of the second concept regard the problem in the framework of syntax and classify the verbal noun as the verb.

Key words: verb noun, hybrid parts of speech, non-finite forms of verb, generative grammar, nominalization.